

КРАЯЗНАЎСТВА І ЭТНАГРАФІЯ**ТРАДЫЦЫЙНЫЯ ПРЫЁМЫ ГАДАВАННЯ ДЗЯЦЕЙ НА ПАДЗВІННІ**

канд. гіст. навук С. Ул. АНДРЫЕЎСКАЯ
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Разглядаюцца традыцыйныя прыёмы догляду за дзецьмі малодшай узроставай групы на тэрыторыі Падзвіння ў сучаснасці з правядзеннем гістарычных аналогій. Абагульняюцца вынікі этнаграфічных назіранняў за медыка-гігіенічнымі, бытавымі ўмовамі гадавання дзяцей на тэрыторыі Падзвіння. Апісваюцца забароны, вераванні, магічныя прыёмы, сродкі народнай медыцыны ў адносінах да дзяцей малодшай узроставай групы ў беларускіх сем'ях.

Нягледзячы на глабалізацыю, урбанізацыю ў сучасным жыцці мы сустрэаемся са з'явамі, якія можна назваць традыцыйнымі. Даследчыкі-этнографы не аднаразова адзначалі, што найбольш рэліктавых, архаічных з'яў захоўваецца менавіта ў той частцы культуры, якая найменш падвержана трансфармацыям і навацыям. Калі палітычная, эканамічная сферы жыцця змяняюцца вельмі хутка, то бытавая сфера больш кансерватыўная, асабліва ў вёсцы. Яе кансерватызм моцна праяўляецца там, дзе канкрэтны чалавек аддае перавагу назапашанаму пакаленнямі вопыту. У нацыянальным характары беларусаў закладзена асцярожнасць у адносінах да новага, воль чаму традыцыйныя прыёмы гадавання дзяцей захаваліся да сённяшняга дня на Падзвінні. Безумоўна, ёсць шэраг псіхалагічных, эканамічных і іншых фактараў, што спрыяюць гэтай з'яве. Напрыклад, высокі аўтарытэт для маладых у вёсцы людзей сталага веку, недахоп медыцынскай асветы і аслугоўвання ў сельскай мясцовасці, недахоп матэрыяльных сродкаў – усё гэта спрыяе таму, што ў сферы догляду за дзецьмі малодшага ўзросту (ад 0 да 3 год) і сёння пануюць традыцыйныя прыёмы. Гэтаму можна назваць і шэраг іншых прычын, аднак звернемся непасрэдна да з'явы.

Традыцыйным абрадам, звязаным з нараджэннем, хрышчэннем дзіцяці, прысвечана значная колькасць публікацый. Заснаваны яны ў асноўным на матэрыялах XIX – пач. XX стагоддзя [1]. Сучасныя этнаграфічныя назіранні прадстаўлены дастаткова сціпла. Бытавая сфера ў гадаванні дзяцей узросту ад 0 да 3 гадоў апісана вельмі дрэнна. Выхаваўчыя прыёмы ў літаратуры прадстаўлены вельмі сціпла (па тыпу «працоўнае выхаванне», «павага да старэйшых» і г.д.). Бытавыя ж умовы існавання дзяцей, прыёмы догляду за імі апісаны ўвогуле агульнымі сказамі: «елі тое ж, што і дарослыя», «насілі адзежу ад старэйшых» і г.д. Запоўніць гэты недахоп магчыма ў сучаснасці. Назіранне і этналагічнае фіксаванне традыцыйных прыёмаў гадавання дзяцей у XX – XXI стагоддзях, магчыма, дапаможа змадэляваць карціну гэтага боку побыту беларусаў Падзвіння больш ранніх перыядаў. Павышэнне цікавасці да т. зв. «паўсядзёнай гісторыі» вымушае закрануць і тэму дзяцінства ў этналагічнай навуцы.

Даследчыкі-этнографы, абавіраючыся на матэрыялы XIX стагоддзя, падзяляюць перыяд дзяцінства на чатыры ўзроставыя ступені: маленства – ад нараджэння да 6 – 8 гадоў; дзяцінства – ад 6 – 8 гадоў да 12 – 14 гадоў; падлеткавы ўзрост – ад 12 – 14 да 16 – 17 гадоў і юнацтва – ад 16 – 17 да 18 – 20 гадоў [2, с. 10]. Ступень маленства даследчыкамі (паводле дзедзеных XIX – пач. XX стагоддзя) падзяляецца на ўзроставыя падгрупы – «анёлкі» і «блазнюкі». Першая пачылася да з'яўлення на свет дзіцяці – немаўляці, «анёлка» і заканчвалася, калі яго адымалі ад грудзей – у 2 – 3 гады [2, с. 10]. Дзеці ад 2 – 3 гадоў да 6 – 8 гадоў называліся ў беларусаў «блазнюкамі» [2, с. 13]. Прапанаваная класіфікацыя досыць умоўная, бо пераносіць назвы ўзроставых груп, характэрныя для XIX – пач. XX стагоддзя, і на XX стагоддзе цалкам. Для тэрыторыі Падзвіння XX стагоддзя больш прыймальнай (на думку аўтара) здаецца дзяленне па ўзросце. Узростава група ад нараджэння да трох гадоў даследавана найменш. Менавіта яна цікавіць аўтара даклада.

Прадметам разгляду ў артыкуле з'яўляюцца традыцыйныя прыёмы, умовы гадавання дзяцей ад 0 да 3 гадоў. Безумоўна, зафіксаваная аўтарам інфармацыя не прэтэндуе на вычарпальнасць. Задача, хутчэй, пазначыць проблемнае поле навуковага інтарэсу.

Першы пазначаемы аспект – рознанакіраванасць пошуку. Спецыфіка тэмы вымагае разгледзіць наступныя накірункі фіксавання: традыцыйныя народныя медыцынскія і гігіенічныя прыёмы догляду дзяцей, харчовыя традыцыі, бытавыя ўмовы, элементы выхавання.

Найбольш буйная група захаваўшыхся традыцыйных прыёмаў – медыцынскія і гігіенічныя. Іх перавага абумоўлена тым, што найважнейшай задачай бацькоў пасля нараджэння дзіцяці з'яўляецца захаванне яго жыцця і здароўя. У XIX – пач. XX стагоддзя смерць дзіцяці не была рэдкай з'явай, што кампенсавалася высокай нараджальнасцю. Таму першачарговай задачай для бацькоў было хутчэйшае ўключэнне дзіценка ў «свет людзей», (пасля чаго смерць не ўспрымалася як нешта страшнае), на што і накіраваны былі традыцыйныя магічныя прыёмы, якія практыкаваліся адразу пасля нараджэння, хрышчэння і г.д.

У сучаснасці ў сувязі з тым, што смерць дзіцяці з'яўляецца надзвычайнай з'явай, гэтая задача адыйшла і першачарговае месца заняла задача засцеражэння ад траўматызму і хваробаў, што адлюстравалася ў трывалым захаванні прыёмаў лекавання. Галоўным прынцыпам з'яўляецца выкарыстанне даступных сродкаў: мацярынскага малака, словаў, вады, зёлак, некаторых прадуктаў.

Напрыклад, такі прыём, як закапванне ў нос немаўляці мацярынскага малака, традыцыйны і шырока распаўсюджаны гігіенічны прыём. Парады рабіць так даюць нават медыкі, нягледзячы на тое, што салодкае малака заліпае і стварае перашкоды для дыхання немаўляці. Дарэчы, афіцыйная медыцына прапануе такі сродак, як «вазэлінавы алей». Маткі і зараз аддаюць перавагу традыцыйнаму сродку. Яшчэ адін цікавы гігіенічны прыём паведамля інфарматарка. У немаўлят часта бываюць на скуры так званыя «*апрэласці*»¹, каб пазбегнуць іх распаўсюджана была такая працэдура: жанчына скрэбла ножам ільняны саматканы рушнік так, каб утваралася ільняная «*трасца*» (дробныя часцінкі ільну), гэтымі саскрэбкам і пасыпалі скуру дзіцяці ў балючых месцах. Ільняныя саскрэбкі аказвалі цудоўнае дзеянне – вельмі хутка скура становілася здаровай. Заўважым, што метады выкарыстоўваюцца ў афіцыйнай медыцынскай установе («*радзільным доме*») у 60 – 70 гадах XX стагоддзя па мудрай парадзе адной з мацярок. Некаторыя народныя метады лекавання дзяцей, якія выкарыстоўваліся ў XX стагоддзі, верагодна, прыйшлі з далёкіх часоў. Адразу пасля нараджэння народная медыцына прапаноўвала некалькі сродкаў для лячэння немаўлят і іх мамак. Так, калі дзіця нараджалася з чырвонымі плямамі на твары, маці прасіла ў медыцынскага персаналу кавалак «*дзіцячага месца*» (плацэнту) абавязкова ад мамкі-першародкі (г. зн. не абавязкова сваю) і цёрла ёй чырвоныя месцы. Для падрыхтоўкі грудзей маці да кармлення, выкарыстоўваліся розныя сродкі: расціранне жорсткай тканінай, сырым кіслым яблыкам, раслінным алеем і інш.

Першы перыяд жыцця дзіцяці – 28 (30) дзён, калі паводле медыцынскай тэрміналогіі ён лічыцца нованароджаным, супадае з традыцыйным перыядам да хрышчэння (увозінаў у царкву). Дзіця, звычайна, нікому не паказвалі, бо лічылі, што яму лягчэй у гэты перыяд жыцця пашкодзіць. У сучаснасці, старэйшыя сваякі не рэкамендуюць маладой маці выносіць дзіця на двор. Тлумачыцца гэта проста: «*каб не захварэў*». Непажаданым з'яўляецца ў гэты перыяд з'яўленне ў хаце чужых людзей, бо дзіця могуць «*сурочыць*». Выключэнне ў некаторых выпадках робіцца толькі для «*адведак*», ды і то іх часам пераносяць на пазнейшы перыяд. Калі ж у хату прыйшоў хтосьці чужы, у якасці перасцярогі, пасля яго зыходу, традыцыйна рэкамендуецца маці сцерці дзіця «*ва руху сонца тры разы падалом сваёй ісподняй рубашкі*». На Падзвінні верылі ў залежнасць развіцця дзіцяці ад уплыву іншых людзей. Так, калі нараджалася дзіця, імкнуліся яе мага хутчэй паведаміць найбольшай колькасці людзей аб гэтай падзеі. Лічылася, чым хутчэй усе даведаюцца, тым хутчэй дзіця пачне гаварыць. Дарэчы, шкодны ці станоўчы ўплыў на будучае дзіця можна аказаць, па меркаванню беларусаў, яшчэ на стадыі цяжарнасці жанчыны. Так, адна з інфарматарак паведамляла, што калі яна была цяжарная (70-я гады XX ст.), папрасіла ў адной бабкі агуркоў, тая не дала (а адмаўляць цяжарнай жанчыне нельга, бо «*усё паядуць мышы*»), і каб гэтага не здарылася, злосная бабка выкарыстала магічны прыём «*адсыпання ад цяжарнай пяском*», які пашкодзіў дзіцяці, і тое, калі падрасло і яго сталі выводзіць на вуліцу, «*жменямі ела пясок*». Даследчыкі іншых рэгіёнаў (напрыклад, Палесся) у XIX стагоддзі паведамляюць аб тым, што дзіця імкнуліся першы раз загарнуць у бацькоўскую адзежу, «*каб паважала бацькоў*» [1, с. 181]. Аўтар артыкула сустракаў на Падзвінні іншае ўяўленне. Дзіця адразу пасля нараджэння імкнуліся загарнуць у нешта новае (калі не было новых пляюшак, проста ў кавалак новай тканіны). Рабілася гэта з «эканамічнай» мэтай, каб «*рабёнак не рваў адзежу, бо ёсць такія дзеці, на якіх усё гарыць*». Для параўнання, у іншым этнаграфічным рэгіёне – на Палессі – хуткае зношванне адзення на дзіцёнку звязвалі з яго будучай недаўгавечнасцю [1, с. 185].

Штодзенная працэдура купання дзіцяці да 6 месяцаў стала звычайнай толькі ў XX стагоддзі. Раней нованароджанага так часта не мылі. У 50 – 80 гады XX стагоддзя абавязковым купаць дзіця штодзённа лічылася нормай да двух тыдняў, пасля гэтага купалі радзей (па звестках інфарматараў, раз у 3 – 7 дзён). Цікава, як старэйшыя жанчыны абгрунтоўвалі неабходнасць купання дзяцей. Казалі, што «*пасля купання дзіця добра спіць і матка можа рабіць работу*», што «*дзеці, якіх купалі, раслі разумнейшыя і здаравейшыя*». З купаннем дзіцяці звязаны шэраг забаронаў, якія захаваліся да сучаснасці: нельга заходзіць у хату з вуліцы, калі дзіця голае («*будзе нахад*»); нельга выліваць ваду ў якой мылі дзіцёнка пад плот, на дарогу, пажадана выліваць яе пад садовае дрэўца (вішню, яблыню); пажадана купаць дзіця да захода сонца, бо пасля захода сонца ваду нельга выліваць на вуліцу. Паводле паведамленняў, сабраных А.К. Сержпудоўскім, падобныя забароны існавалі і ў іншых рэгіёнах Беларусі [1, с. 182]. Прыёмы купанняносяць адбітак традыцыйных уяўленняў. Так, паводле меркавання старэйшых людзей, першы раз дзіцёнка не павінны купаць бацькі. Гэтую місію давяраюць бабулям. Раней першае купанне ажыццяўляла бабка-павітуха. Звычай трансфармаваўся і зараз купаць дзіця на тэрыторыі Падзвіння рэкамендуецца роднай бабцы. Тлумачэнне, якое даюць рэспандэнты, утрымлівае і рацыянальную, і ірацыянальную кампаненту. Лічыцца, што бабулі, па-першае, «ужо ўмеюць і пакажуць маладым, як рабіць», па-другое, «старыя ўжо выгадалі

¹ Тут і далей у косках выкарыстаны дакладныя цытаты са слоў інфарматараў з запісаў аўтара артыкула.

сваіх дзяцей, значыць, у іх “лёгкая рука”. Цікава, што прыём першага купання бабулямі рэкамендуецца не толькі для перыныцца, але і для ўсіх наступных дзяцей. Падаецца, што гэта звязана з верай ва ўплыў першых актаў, якія ажыццяўляюцца над дзіцём на далейшы яго лёс. Пры купанні звычайна рэкамендуецца дадаваць у ваду зёлкі. Звычайна гэта чарада, рамонак, мята, валер’яна. Пералічаныя расліны аказваюць заспакойваючае і антысептычнае дзеянне. Калі на скуры з’яўляліся нейкія пашкоджанні ці высыпанні, народная медыцына Падзвіння рэкамендуе ўжываць чараду («сучкі»), якая расце ля бягучай вады, маўляў, «з вадой спывуць і болькі». Медыкі першыя тыдні жыцця дзіцёнка рэкамендуюць купаць яго ў ахалоджанай кіпеўшай вадзе. Народная традыцыя гэта рабіць не рэкамендуе. «Нельга дзіця купаць у кіпені, а то будзе ўтрапёны» (гэта значыць дзіцё будзе неспакойным, мітуслівым чалавекам, што ў беларусаў, з разважлівым і памяркоўным нацыянальным характарам, лічылася яўным педыхопам). Цікава, што вада як даступны сродак лячэння дзяцей выкарыстоўваецца ў беларусаў у розным выглядзе. Напрыклад, калі «у рабёнку на твары чырвоныя плямы, то гэта наход» (находам называюць невядомую афіцыйнай медыцыне хваробу, якая праяўляецца ў выглядзе плямаў на твары і целе, прычынай якіх з’яўляецца тое, што дзіцёнак сядзеі на парозе, калі ішла жанчына). У такім выпадку лячэнне ажыццяўляецца самой маці, яна водзіць мізінкам левай рукі па ваконным шкле з вадзяным кандэнсатам (які здараецца ад розніцы тэмператур у хаце і на двары) і прагаворвае пэўную замову (ці без яе), а потым гэтым пальцам дакранаецца да месца паражэння скуры. Выкарыстоўваецца вада як сродак ад «сулуду» (іспуга). Калі здараецца, што дзіця спужаецца чаго-небудзь, то ў хатніх умовах маці набірае ў рот вады і тры разы змывае дзіця гэтай вадай са свайго рота.

Стрыжка пазногцяў і валасоў – важная гігіенічная і магічная працэдура. Паводле звестак XIX стагоддзя, яе рэкамендуецца не рабіць да года, у некаторых мясцовасцях – да трох гадоў. На тэрыторыі Падзвіння такі звычай захаваўся да сучаснасці. Да года (у некаторых выпадках – трох гадоў) не стрыгуць валасы. Пажадана, каб першую стрыжку ажыццяўляў чалавек «з лёгкай рукой». Стрыжку валасоў народная традыцыя рэкамендуе ажыццяўляць на маладзік, бо ён будзе расці і добра будуць расці валасы. Валасы дзіцёнка пажадана захоўваць, ні ў якім разе не выкідваць, бо птушка ці мыш можа ўзяць валасы «на гняздо» і ў малага будзе балець галава. Падобныя ўяўленні сустракаліся на тэрыторыі Беларусі і ў больш раннія часы [1, с. 183]. Стрыжка пазногцяў немаўляці так строга не рэгламентуецца, аднак ёсць асаблівасць: некаторыя бабулі рэкамендуюць у вёсцы мамкам пазногці дзіцёнку не стрыгчы, а адкусваць зубамі і закопваць у зямлю. Не ў якім разе не паліць, бо «рабёнку будзе пячы і ён будзе трывожна спаць». Трэба пазначыць, што забароны, звязаныя са стрыжкай валасоў і пазногцяў, характэрны і для іншых рэгіёнаў Беларусі [1, с. 185]. Лакальныя адрозненні тут заўважаюцца ў асаблівасцях самога дзеяння і звязаных з ім перасцярог.

Закранем таксама такую далікатную праблему, як кармленне дзіцёнка. Карміць дзіця, паводле крыніц XIX стагоддзя да 1,5 – 2 гадоў лічылася нормай. У савецкія часы, калі жанчына павінна бала найхутчэй вярнуцца да працы на карысць сацыялістычнай дзяржавы, медыцына з поспехам даказвала шкоднасць груднога кармлення больш 9 месяцаў. Існаваў нават міф аб развіцці нейкіх несвядомых паталогій. Ці варта казаць, што не ўсе жанчыны прытрымліваліся такіх «навуковых» рэкамендацый. Іншыя сівалы, што эканамічныя ўмовы прымушалі мацярок рана заканчваць кармленне. Сучасная медыцына даказала карыснасць груднога кармлення. Сусветная Арганізацыя Аховы здароў’я пры ААН рэкамендуе карміць дзіця да 2 – 3 гадоў. Народная традыцыя беларусаў Падзвіння цалкам пагаджаецца з найноўшымі дасягненнямі і рэкамендуе «карміць рабёнку грудзямі, каб быў разумнейшы і здаравейшы».

Вядомы народнай медыцыне і сродкі павелічэння лактацыі ў жанчын. Каб у маткі было малако, традыцыйна рэкамендуецца: карміць дзіця «каб ніхто не бачыў, бо сурочаць і малако прападзе», трэба таксама церці грудзі мужчынскай шапкай. Дарэчы, такі ж сродак рэкамендуецца і дзяўчатам-падлеткам, каб «цыцкі раслі». Для павялічэння лактацыі рэкамендуецца маці піць адвар кмену, часцей даваць дзіцёнку сасаць грудзі. Сучасная медыцына ўзяла гэтыя народныя сродкі на ўзбраенне.

Калі ў маці раптам прападае малако, то традыцыйна гэта звязваецца на Падзвінні з «суракам». У такім выпадку рэкамендуецца рабіць для кормячай мамкі ваду «ад дрэннага вока» з надзеяй на вяртанне лактацыі. Цалкам ірацыянальным з’яўляецца ўяўленне сярод вяскоўцаў на Падзвінні аб тым, што жанчына з малымі грудзямі будзе мець мала малака, а з вялікімі – шмат. Тут заўважна моцная аналогія з жывёльным светам, які вяскоўцы назіраюць на працягу ўсяго жыцця. Адсюль, у некаторых выказваннях аб кормячых матках, паралелі з «кароўкай». Напрыклад, запрашэнне кормячай жанчыны да стала: «трэба ж і нашу кароўку карміць...» Дарэчы, пры выбары будучай жонкі вяскоўцы ўлічвалі не толькі матэрыяльны дастатак бацькоў нявесты, але і яе здароў’е. Імкнуліся ўзяць дзяўчыну, «каб была кроў з малаком», забяспечыць такім чынам сабе ў гаспадарку добрую работніцу і здаровую маці для будучага патомства. У адносінах да дзяцей лічылася таксама, чым больш поўны дзіцёнак, тым ён здаравейшы. І сучасныя маці (асабліва бабулі) імкнуцца дасягнуць гэтага «ідэалу», што спароджае, пры наяўнасці штучнага кармлення дзяцей ранняга ўзросту, праблемы з залішняй вагой. Сучасная медыцына актыўна кантралюе гэтае пытанне. Навуковы і медыцынскі прагрэс наклаў свой адбітак на адносіны да донарскага кармлення.

Яшчэ ў 80 – пач. 90-х гадоў XX стагоддзя гэта была шырока распаўсюджаная з’ява. Цікава, што этнаграфічныя крыніцы кан. XIX – пач. XX стагоддзя ўтрымліваюць згадкі пра распаўсюджанне донарскага кармлення дзяцей [1, с. 182]. Інфарматыры XX стагоддзя з тэрыторыі Падзвіння таксама нярэдка паведамлялі аб донарскім кармленні дзяцей. У XX стагоддзі нават у радзільных дамах у мацярок з дастатковай лактацыяй бралі малака для чужых дзяцей. У 90-я гады XX стагоддзя пачала актыўна праводзіцца агітацыя супраць такой з’явы, што было звязана з праблемай перадачы СНІДу, віруснага гепатыту праз малака. Сучасныя маці аддаюць перавагу штучным замяняльнікам малака пры адсутнасці лактацыі. Змяніліся і адносіны да малака кароў як замяняльніка мацярынскага малака. Калі для XIX – XX стагоддзяў гэта нармальны і, як здавалася сялянам, натуральны прадукт для кармлення дзяцей [2, с. 48], то ў XXI стагоддзі даказана шкоднасць і патэнцыйная небяспечнасць гэтага прадукта для страўніка дзіцяці да года [3, с. 100]. Аднак традыцыя настолькі моцная, што і зараз у вёсках Падзвіння гэты прадукт актыўна выкарыстоўваецца ў харчаванні дзяцей да года. Завяршэнне кармлення дзіцяці народная традыцыя рэкамендуе ажыццяўляць «на адзеты лес» (г. зн. у такую пару года, калі на дрэвах ёсць лісце), у адваротным выпадку лічыцца «дзіця будзе жыць бедна». Гэтае народнае ўяўленне не стасуецца з рэкамендацыямі афіцыйнай медыцыны, якая заканчваць кармленне рэкамендуе ў халодную пару года, калі менш рызыкі страўнікавых інфекцый для дзіцёнка і маці менш ужывае вадкасці, што змяняе колькасць малака. Каб дзіця перастала патрабаваць кармлення мацярынскім малаком, традыцыйна старэйшыя раілі мазаць «цыцку» перцам, гарчыцай і інш. Зразумела такі традыцыйны сродак адвучвання дзіцёнка дрэнна ўплываў на яго страўнік. Тым не менш такая практыка захавалася і ў XX стагоддзі.

Першы прыкорм сучасныя маці гатуюць пры дапамозе сучасных бытавых прыстасаванняў (міксер, блэндар і інш.). Аднак, часам, у вёсках сустракаецца такі прыём, як жаванне ежы для дзіцёнка дарослымі, што, безумоўна не гігіенічна і шкодна, але традыцыйна. Традыцыйна беларусы імкнуліся як мага раней прывучыць дзіця да ежы дарослых. Гэта звязана з шматдзетнасцю ў сем’ях і з занятасцю бацькоў, бо рыхтаваць спецыяльна ежу для дзіцёнка ў маці проста не было часу. Цікава, што і сёння глыбокім перакананнем вясковых матуль на Падзвінні з’яўляецца тое, што трэба дзіцёнку як мага раней прапанаваць пакаштаваць больш страў «з агульнага стала». Напрыклад, адна з інфарматарак вельмі ганарылася, калі паведамляла, што яе васьмімесячны сын есць боршч «з агульнага катла». Пры гэтым традыцыя доўгага кармлення грудзмі, якая практыкавалася (па этнаграфічных звестках) у XIX стагоддзі працягвалася і ў XX стагоддзі, прычынай з’яўлялася трывалая вера жанчын у тое, што пакуль яны кормяць дзіця «цыцкай» не могуць зацяжарыць зноў.

Да сённяшняга дня дайшлі некаторыя бытавыя забароны ў адносінах да дзяцей, якіх прытрымліваюцца беларусы ў паўсядзённым побыце. Карані такіх забарон хаваюцца ў далёкім мінулым, магчыма, яшчэ ў язычніцтве. Напрыклад, маці забараняецца «жаргаць» праз дзіця, калі тое сядзіць на парозе. Тлумачэнні розныя: «не будзе расці», «на твары будуць чырвоныя плямы», «захварэе». У любым выпадку – будзе нанесена шкода здароўю дзіцяці. Шырока распаўсюджана таксама забарона пералаваць дзіця з рук у рукі спіной (народная традыцыя раіць абавязкова паворочваць тварам да таго, хто бярэ дзіця). Лічыцца непажаданым таксама карміць дзіця лыжкай «навыварат» (ад сябе). Тлумачыцца тым, што дзіцёнку «будзе дрэнна».

Бытавыя ўмовы ўтрымання дзяцей залежаць ад магчымасцяў сучасных сямей. Аднак і тут можна знайсці элементы, якія замацаваны традыцыяй. Так, у XX стагоддзі наяўнасць асобнай калыскі (ложка) для дзіцёнка лічылася абавязковай. Напрыклад, калекцыя Полацкага нацыянальнага музея-запаведніка ўтрымлівае калекцыю калысак, сярод якіх ёсць палатная калыска, для таго каб браць з сабой малое дзіця на палявыя работы. Прадстаўленыя ў фондах згаданага музея калыскі і дзіцячыя ложка пераважна адносяцца да кан. XIX – XX стагоддзя. Паводле звестак этнографу XIX стагоддзя калыску рабіў для дзіцёнка сам бацька. Калі ж яе вырабляў нехта іншы, то бацька імкнуўся хаця б што-небудзь дарабіць сам [1, с. 181]. Лічылася, што ў такім выпадку дзіця будзе паважаць бацькоў. Распаўсюджаны выпадкі, калі малое дзіця спала разам з мамкай. Сярод этнаграфічных звестак XIX стагоддзя сустракаюцца паведамленні аб тым, што жанчыны часам маглі «прыспаць» (задушыць) дзіця вагой свайго цела, калі спала разам з ім [2, с. 57]. Безумоўна, гэта было вялікае гора для маці. Таму наяўнасць дзіцячага ложка з’ява станоўчая. На тэрыторыі Беларусі існавалі розныя назвы і мадэлі дзіцячых ложкаў: люлькі, зыбкі, калыскі. У мінулым іх рабілі з саломы, дрэва, палатна, лазы. У XX стагоддзі з’явіліся прамысловыя металічныя і драўляныя ложка для дзяцей. У 1920 – 1930 гадах у дзіцячы побыт увайшлі «ложкі-качалкі» [4, с. 175]. Каляска стала даступнай для беларусаў толькі з 2-й пал. XX стагоддзя (а для вясцоўцаў і пазней). У сучаснасці каляска і дзіцячы ложка з’яўляюцца абавязковымі атрыбутамі любой сям’і з малымі дзецьмі. З калыскай у беларусаў звязваліся шматлікія забароны, апісаныя ў этнаграфічнай літаратуры [5]. Некаторыя з іх дайшлі да сучаснасці, як, напрыклад, забарона калыхаць пустую калыску (каляску). Захвалася вера ў тое, што ў такім выпадку дзіця будзе дрэнна спаць.

У адносінах да іншых прадметаў дзіцячай мэблі нельга сказаць, што яны былі абавязковымі, але сустракаліся і спецыяльныя столікі для кармлення, хадункі, стаякі і г.д. Нельга забывацца, што ў XX стагоддзі прамысловасць прапаноўвала дастатковы асартымент дзіцячай мэблі і развіваючых прыстасаван-

няў. Нягледзячы на гэта, на Падзвінні ў XX стагоддзі выкарыстоўваліся і самаробныя рэчы. Для дзяцей, якія толькі вучыліся хадзіць мясцовыя майстры ў вёсках праланоўвалі хадункі (нешта накінталт стульчыка, які ставіцца наперадзе і за які дзіця трымаецца), стаякі (драўляны квадрат, за які дзіця трымалася і так стаяла), гушкаркі, качэлькі і інш. Канчаткова самаробныя рэчы ў дзіцячым побыце на тэрыторыі Беларускага Падзвіння былі вышеснены, верагодна, у 80 – 90 гады XX стагоддзя, калі замежныя тавары для дзяцей сталі даступнымі мясцоваму сельскаму насельніцтву. Да гэтага часу, дзякуючы недастатковай увазе з боку савецкай прамысловасці да такіх вырабаў, у вёсках захоўваліся самаробныя прадметы дзіцячай мэблі, часта яны перадаваліся з пакалення ў пакаленне. У сувязі з гэтым здзіўляе амаль поўная адсутнасць «дзіцячага інвентару» ў калекцыях беларускіх музеяў.

Дзяцей першага года жыцця спавівалі ў пялюшкі (полкі) з ільнянога палатна, часцей старога, якія добра ўбіралі вільгаць, не вызывалі раздражнення скуры. Звязвалі іх зверху «спавічам» – гэта вузкі дама-тканы паяс у 2 вяршкі (8,8 см) шырынёй і 2,5 аршыны (1, 77 м) даўжынёй, бо лічылі, што тады ногі дзіцяці будуць роўныя. Некалькі разоў на дзень іх размотвалі і давалі наварушыцца, мяялі пялюшкі. Спавівалі да таго часу, пакуль дзіця не ўставала на ногі. Тады яго апраналі ў канулю і ставілі ў стойку [4, с. 172 – 173]. Паводле паведамленняў апрошаных інфарматараў, на Падзвінні моцнае спавіванне бытавала да 80 – 90-х гадоў XX стагоддзя. Дзіця спавівалі вельмі моцна, так, што яно не магло крануцца. Лічылі, што такі спосаб спрыяе не толькі фарміраванню роўных ног, але і таму, што дзіця *«не ўздрыгвае, не пужаецца сваіх рук»*. Адна з інфарматараў паведамляла, што яе малодшая сястра (30-я гады XX ст.) да трох гадоў клалася «стоўбікам» перад сном і маці яе спавівала, толькі тады дзяўчынка засынала. У 90-я гады XX стагоддзя пад уплывам медыцынскай прапаганды, распаўсюдзілася так званае «вольнае спавіванне». Медыкі даказалі, што дзіця лепш развіваецца, калі мае магчымасць вольна рухацца. Акрамя пялюшак, у немаўлят у XIX – перш. пал. XX стагоддзя было, звычайна 1 – 2 рубашчкі, чопчык, коўдра, «спавівач», «мятлік» [4, с. 173]. У XX стагоддзі асартымент дзіцячага адзення значна пашырыўся. Прамысловасць прапаноўвала шмат варыянтаў адзення для дзяцей так званай «ясельнай групы». Галоўным прызначэннем адзення з’яўляецца абарона дзіцяці ад холаду. Пашырына ў XX стагоддзі ўяўленне аб тым, што галоўка дзіцёнка павінна быць заўсёды прыкрыта, бо *«калі застудзіць цемечка, раднічок, будзе позна гаварыць»*. Увогуле, у паўсядзённым побыце дзяцей на тэрыторыі Падзвіння значнае месца працягваюць адыгрываць рознага кшталту забароны і забавоны. Напрыклад, лічыцца што нельга астаўляць сушыцца на двары памытае дзіцячае адзенне на ноч, тады дзіця будзе хварэць (па звестках XIX – пач. XX стагоддзя, з-за таго, што ў адзенне залезуць нячыстыкі) [1, с. 182]. На тэрыторыі Падзвіння вяскоўцы пазбягаюць мыць дзіцячае адзенне на прырададні рэлігійных святаў (асабліва *«гадавых»*), бо *«калі адзенне ў свята будзе сушыцца, рабёнак можа захварэць»*. Таксама распаўсюджанай забаронай з’яўляецца апранаць дзецям адзенне з літкамі, ці зашытае. Нельга, па меркаваннях інфарматараў, апранаць дзіцёнку адзенне *«навыварат»*. Забараняецца таксама зашываць адзенне на дзіцёнку, бо *«зашываеш памяць»*. Калі такое маці робіць, ёй рэкамендуецца даць дзіцёнку трымаць у роце доўгую вітку. Сустрэкаецца на Падзвінні шырока распаўсюджаная ў мінулым на тэрыторыі Беларусі забарона дзіцяці хадзіць, апрануўшы толькі адзін чаравік, *«бо асірацее»* [1, с. 186]. Да года дзіцёнку забараняюць глядзецца ў люстэрка. Гэтая забарона вядома з XIX стагоддзя [1, с. 183], аб ёй памятаюць і сёння.

Крыніцы XIX – пач. XX стагоддзя паведамляюць аб частых няшчасных выпадках у сялянскім асяроддзі з-за недагляду за малымі дзецьмі [5]. Сярод паведамленняў інфарматараў сустракаюцца звесткі аб тым, што і ў XX стагоддзі з дзецьмі здараліся няшчасныя выпадкі з-за недагляду. Дзіўнай сёння можа падацца традыцыя *«навязваць»* дзяцей, якія яшчэ не навучыліся хадзіць у вёсцы. У калекцыі аўтара такіх паведамленняў некалькі. Такі звычай існаваў яшчэ ў 80 гады XX стагоддзя сярод вясковых жанчын. Каб мець магчымасць выконваць працу ў хаце ці на двары, жанчына прывязвала за ножку малое дзіця лентай да якога-небудзь буйнога прадмета мэблі (шафы, стала, ложка). Дзіця поўзала, гуляла, *«тузлася»*, але развязаць вузел не магло. Маці ў гэты час *«рабіла работы»*. Без нагляду такое дзіця магло нанесці сабе шкоду. Для сялянскіх сямей беларусаў звычайнай практыкай у XIX – перш. пал. XX стагоддзя было пакідаць старэйшых дзяцей даглядаць маленькіх [1, с. 189 – 190]. У XX стагоддзі распаўсюджанне атрымалі дзіцячыя садкі і яслі. Аднак, па розных прычынах, бацькі пакідалі дзяцей і на старых бабуль і на старэйшых дзяцей. Тралыцыйныя нормы, якія рэгламентавалі адносіны дарослых з дзецьмі мелі дваісты, амбівалентны характар, бо яны, з аднаго боку, прадпісвалі вельмі клапацілівыя, уважлівыя, спагадлівыя адносіны дарослых да дзяцей і асуджалі жорсткасць ці грубасць у адносінах да іх, з другога – выказвалі даволі нізкую санцыяльную кантрольнасць дзяцей да 6 – 7 гадоў [2, с. 24].

Такім чынам, у бытавых умовах гадавання дзяцей на тэрыторыі Падзвіння на працягу з XIX да пач. XXI стагоддзя адбыліся значныя якасныя змены, што з’яўляецца натуральным. Здзіўляе тое, што некаторыя металы, прыёмы догляду за дзецьмі засталіся амаль некранутымі за такі значны прамежак часу. Звязаныя з доглядам дзяцей забавоны, прыкметы, забароны не зніклі і ў XXI стагоддзі, яны працягваюць існаваць і перадавацца сярод насельніцтва Беларускага Падзвіння. Застаючыся прафаннай, перыферычнай сферай дзіцінства ў побыце беларусаў, захоўвае шмат аархаічных, традыцыйных элементаў. Асаб-

ліва гэта заўважна ў адносінах да малодшай узроставай групы, пакуль дзіця не ўключана ў афіцыйныя, калектыўныя формы грамадскіх адносінаў, якімі з'яўляецца сістэма дашкольнага і школьнага выхавання, а знаходзіцца ў сям'і.

ЛІТАРАТУРА

1. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / прадм. У.К. Касько. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
2. Ракава, Л.В. Традыцыі сямейнага выхавання ў беларускай весцы / Л.В. Ракава. Мінск: Ураджай, 2000. – 111 с.
3. Аверьянова, Н.И. Вскармливание ребёнка первого года жизни: учеб. пособие / Н.И. Аверьянова, А.А. Гаслова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 192 с.
4. Беларусы / В.К. Бандарчык [і інш.]; рэдкал.: В.К. Бандарчык [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – Т. 5: Сям'я. – 375 с.
5. Никифоровский, Н.Я. Очерки Витебской Белоруссии. VI: Игры и игроки / Н.Я. Никифоровский // Этнографическое обозрение. – М., 1897. – № 3. – С. 21 – 66; Очерки Витебской Белоруссии. II: Дудар и Музыка // Этнограф. обзор. – М., 1892. – Кн. 13 – 14. – № 2 – 3. – С. 172 – 174.
6. Гоптаревский, И. Надзор за крестьянскими детьми в страдную пору / И. Гоптаревский // Гродненские губернские ведомости. – 1905. – № 24. – 24 июня. – С. 6.

ТРАДЫЦЫЙНАЯ ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА ПАДЗВІННЯ Ў МАТЭРЫЯЛАХ АРХІВА «БЕЛАРУСКАГА ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА АТЛАСА»

канд. філал. навук, дац. М.П. АНТРОПАЎ

(Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, Мінск)

Разглядаецца арэальная распаўсюджанасць народнай тэрміналогіі жённай абраднасці на тэрыторыі Беларускага Падзвіння. Канстатуецца супрацьпастаўленасць двух падзвінскіх арэалаў гэтага сегмента беларускай традыцыйнай духоўнай культуры – заходняга і ўсходняга, прычым якраз у заходняй канцэнтруецца найбольшая колькасць этналінгвістычных старажытнасцей. Магчыма, апошняе звязана з тым, што адзначаная тэрыторыя з'яўляецца, з аднаго боку, гістарычным крывічска-дрэгавіцкім памежжам, а з другога – зонай шматаяковага славянска-балтыйскага этнакультурнага і этналінгвістычнага кантактавання.

Рукапісныя матэрыялы архіва «Беларускага этналінгвістычнага атласа» (далей БЭЛА), сабраныя ў асноўным па адзінай анкетце-апытальніку «Народная культура Беларусі»¹ ў 1984 – 1993 гады змяшчаюць значную колькасць сведчанняў з населеных пунктаў басейна Заходняй Дзвіны – Беларускага Падзвіння. Гэтаму вялікаму па тэрыторыі этнакультурнаму рэгіёну ў даследчыцкім плане «папанцавала» значна меней, чым, напрыклад, Палессю, (этно)лінгвістычная, фальклорная і ўласна этнаграфічная бібліятэкі якога цаліваюць тамы і тамы манаграфій, атласаў і слоўнікаў, нарэшце многія сотні артыкулаў. Між тым падзвінская спадчына традыцыйнай духоўнай культуры ніяк не меншая і ў такой жа ступені адметная, што і тэрытарыяльна супрацьлеглая палеская, аб чым сведчаць як работы класікаў беларускай гуманітарыстыкі, а сярод іх, перш за ўсё М.Я. Нікіфароўскага і А.П. Сапунова, чыя выдатная праца «Рака Заходняя Дзвіна» пабачыла свет больш як стагоддзе назад [2], так і сучасныя даследаванні [3, 4].

Сціплым унёскам у адзначаным кірунку можа, як падаецца, быць аналіз падзвінскіх найменняў дажынальнай «барადы» – нязжатага з адмысловымі мэтамі, абумоўленымі традыцыйнымі ўяўленнямі, пучка (касмыля) жыта, які пакідалі на полі. Як вядома, усе гэтыя найменні захоўваюць «культурную» семантыку. Прапанаваны аналіз падаецца тым больш актуальным, што картаграфаванне «бародных» намінацый раней ужо было здзейснена: у 3 томе «Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак» (далей – ЛАБНГ) сярод вельмі нешматлікай колькасці карт, якія адлюстроўваюць лексічныя асаблівасці традыцыйнай народнай духоўнай культуры, змешчана наступная [5, карта № 270] і разгорнуты каментарый да яе [5, с. 97 – 98].

Геаграфія падзвінскай «барადы» прадстаўлена на падставе матэрыялаў архіва ЛАБНГ, сабраных па пытанні № 2938 адпаведнай інструкцыі [6, с. 133]: «Я.[к] н.[азываўся] нязжаты касмык жыта, які пакідалі на полі: барада, лібарада, Іллі барада...». Тут картаграфаваны 6 найменняў і словазлучэнняў, зафіксаваныя ў 15 з 20 абследаваных населеных пунктах (усяго асобных фіксацый – 19): *барада, Богу барада,*

¹ Нязначна падкарэктываваная мадыфікацыя вядомай спецыялістам праграмы «Народная культура Палесся», апублікаванай у [1, с. 47 – 49]. Частка матэрыяла збіралася таксама па праграме «Палескага этналінгвістычнага атласа» [1, с. 21 – 46].